

ПОШИРЕНІ ТЕНДЕНЦІЇ СЛОВОТВОРЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

COMMON WORD FORMATION TENDENCIES AT THE CURRENT STAGE OF DEVELOPMENT OF THE GERMAN LANGUAGE

Кульчицький В.І.,

orcid.org/0000-0003-4646-6861

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов і перекладу
Національного авіаційного університету*

Ткачук Я.Д.,

orcid.org/0009-0009-3387-2917

*студент II курсу факультету лінгвістики та соціальних комунікацій
Національного авіаційного університету*

Статтю присвячено словотворенню у сучасній німецькій мові. Розглянуто основні засоби, види словотвору, а також словотвірні моделі. Встановлено, що словотворення є наслідком неспинного розвитку суспільства і появою нових явищ, що потребують номінації. Виявлено, що німецька мова має надзвичайно велику кількість продуктивних словотвірних частин. Здійснено огляд ряду понять, якими оперує словотвір у німецькій мові. Це, зокрема, синхронія і діахронія, а також морфеми, які у німецькій мові поділяються на лексичні (словотворчі) і граматичні (з'являються у складі граматичних форм). Установлено, що у німецькій мові сучасні аспекти словотворення досить часто суперечать історичним аспектам через те, що деякі лексичні одиниці з часом стають застарілими, не здійснюють впливу на мову і не можуть брати участь у словотворенні. Здійснено диференціацію між засобами словотвору і видами словотвору. До перших належать мовні засоби, за допомогою яких утворюються нові слова (словотвірні морфеми, дериваційні афікси). Другі є зразками, за яким будуються нові лексеми. Також розглянуто словотвірні моделі, що є типовими організованими структурами, наділеними узагальненим лексико-категоріальним змістом. Для словотвірних моделей характерні різноманітність, неоднорідність і різні ступені продуктивності. Надано стислу характеристику найпродуктивнішим словотвірним моделям у німецькій мові. Префіксальна і суфіксальна моделі характеризуються додаванням до основи префікса чи суфікса відповідно. Щодо моделі кореневих слів, було встановлено, що запозичення іншомовних лексем позитивно впливає на поповнення німецького складу кореневих слів, оскільки власне німецький склад кореневих слів є майже незмінним. У випадку імпліцитного (безафіксного) словотворення відбувається перехід лексичної одиниці з однієї частини мови в іншу. Словоскладання визначено як надзвичайно важливу словотвірну модель у німецькій мові, продуктивність якої постійно зростає. Вона полягає в утворенні нового слова через поєднання двох чи більше кореневих основ з використанням сполучувального елемента або без нього. Важливість процесу словотворення вбачаємо у необхідності, аби мова задовольняла потреби суспільства у процесі його розвитку.

Ключові слова: словотворення, словотвірні моделі, засоби словотвору, види словотвору, афікси, морфема.

The article deals with word formation in the modern German language. The main means, types as well as models of word formation are considered. It was established that word formation is a consequence of the continuous development of society and the emergence of new phenomena that require nomination. It was found that the German language has an extremely large number of productive word-forming elements. A review of a number of concepts associated with word formation in the German language was carried out. These are, in particular, synchrony and diachrony, as well as morphemes, which in the German language are divided into lexical (word forming) and grammatical (appear as part of grammatical forms) ones. It was established that modern aspects of word formation in the German language quite often contradict historical aspects due to the fact that some lexical units become obsolete over time, do not influence the language and cannot participate in word formation. A differentiation between means of word formation and types of word formation was carried out. The first ones include linguistic means, with the help of which new words are formed (word forming morphemes, derivational affixes). The second ones are samples, according to which new lexemes are built. Word formation models, which are organized structures that have generalized lexical and categorical content, are considered. Word formation models are characterized by variety, heterogeneity and different degrees of productivity. A brief description of the most productive word formation models in the German language is given. Prefix and suffix models are characterized by adding a prefix or a suffix to the root. Regarding the model of root words, it was established that borrowing of foreign words has a positive effect on the enrichment of the German composition of root words, since the German composition of root words is almost unchanged. In the case of implicit word formation, a lexical unit is transferred from one part of speech to another. Word-composition is defined as an extremely important word formation model in the German language, the productivity of which is constantly increasing. It consists in the formation of a new word through the combination of two or more roots with or without the use of a connecting element. Word formation is an extremely important process because the language has to meet the needs of society.

Key words: word formation, word formation models, means of word formation, types of word formation, affixes, morpheme.

Постановка проблеми. Продуктивні механізми словотворення у будь-якій мові світу безперервно надають багатий матеріал для дослідження. Це пояснюється тим, що процес словотворення є однією з ознак безупинного розвитку мови та її удосконалення. Функціонування мови супроводжується зникненням одних слів та появою інших. І це не дивно, адже мова віддзеркалює події, що відбуваються, та еволюцію людства.

Збагачення словникового складу мови може відбуватися як на основі зміни вже існуючих лексем, так і шляхом запозичення лексичних одиниць з інших мов, зміни значення слів, або ж утворення абсолютно нових, неіснуючих раніше одиниць. Світові глобалізаційні процеси, неспинний розвиток науки і техніки спонукає мову пристосовуватися до нових реалій і, відповідно, продукувати нові слова для номінування неіснуючих раніше понять, явищ та процесів [1, с. 80]. Саме це породжує необхідність дослідження процесу словотворення, основною метою якого є утворення нових лексичних одиниць шляхом застосування різних моделей і процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні мовознавці зосереджують свої наукові розвідки на різних аспектах німецького словотвору. Аналіз існуючих наукових робіт засвідчив, що найбільший інтерес викликають афіксація і словоскладання. Серед наукових доробків, що слугували теоретичною базою для наукової праці, виокремлюємо роботи І. Назаренко [2], С. В. Король [3], які досліджували окремі площини німецького словоскладання, О. В. Зайченко [4], Т. Я. Паничок [5], які присвятили свої розвідки різним аспектам афіксації.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні засобів, видів і моделей словотворення, притаманних сучасній німецькій мові.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поряд з іншомовними запозиченнями, словотворення вважається надзвичайно продуктивним способом поповнення словникового складу мови. Так само, як й інші германські мови, німецька має широкий спектр способів словотвору. Завдяки великій кількості словотвірних частин зростає можливість створення нових слів та їх структурна і смислова варіативність.

Формування науки про словотвір німецької мови було зорієнтоване тільки на історичний та описово-емпіричний підходи до вивчення мовних явищ. Одним з найвизначніших етапів у розвитку німецького словотвору став структурно-семантичний або описово-класифікацій-

ний підхід до вивчення словотвірних одиниць. У межах цього підходу було здійснено класифікацію і систематизацію усіх типів похідних слів з урахуванням єдності їх структури та семантики. Найвагомими здобутками теоретиків і практиків у цьому напрямку стало впровадження у науковий обіг точних методів словотвірного аналізу, а також визначення чи уточнення деяких основоположних понять теорії словотвору. Завдяки зазначеному вище, теорія словотвору більше не є лише описовою дисципліною, вона стала точною наукою з власною методикою, концептуальним апаратом і автономним об'єктом дослідження [6, с. 136–137].

Важливою тенденцією, що виникла в німецькій мові у другій половині ХХ століття стало детальне висвітлення окремих засобів словотворення у словниках [7, с. 96]. Це стало значним поштовхом для лінгвістів для вивчення і систематизації явищ і процесів, притаманних словотворенню.

Словотвір у німецькій мові оперує рядом понять, до яких, зокрема, належать синхронія і діахронія. Це пояснюється тим, що в німецькій мові існує безліч граматичних і синтаксичних норм-архаїзмів, які з часом виходять з ужитку. Певні лексичні одиниці також з часом стають застарілими і не чинять впливу на мову, не можуть брати участь у словотворенні і бути основою для творення нових слів. Відтак, сучасні аспекти словотворення у німецькій мові нерідко суперечать історичним аспектам.

Взагалі одним з центральних понять у словотворенні є морфема. Усі морфеми у німецькій мові поділяються на лексичні (словотворчі) і граматичні. Граматичні морфеми з'являються у складі граматичних форм у формі префіксів, суфіксів і флексій. Через це словотворчий аналіз іноді називають морфемним розбором.

М. П. Кочерган відрізняє засоби словотвору від видів словотвору [8, с. 13]. На думку мовознавця, засоби словотвору – це мовні засоби, за допомогою яких утворюються нові слова. Вони включають в себе словотвірні морфеми або дериваційні афікси (*die Erzählung* – *розповідь*, *erzählen* – *розповідати*), сполучувальні елементи (*das Tagebuch* – *щоденник*) і т. ін.

Вид словотвору можна розглядати як зразок, за яким побудовано нову лексему (або за яким вона може бути створена теоретично). Види словотвору включають використання засобів словотвору одночасно з утворенням нових лексичних одиниць: сполучення двох коренів слів (може відбуватися як із використанням сполучувального

елемента, так і без нього), додавання словотвірних афіксів до основи слова тощо.

У морфології на додаток до засобів та видів словотвору вирізняють також словотвірні моделі. Словотвірна модель є типовою організованою структурою, наділеною узагальненим лексико-категоріальним змістом. До того ж, словотвірні моделі здатні збагачуватись лексичним матеріалом (різноманітними лексичними основами) при необхідній присутності відповідних структурних частин і їхньої взаємодії одна з одною у системі мови. Тут необхідно зазначити, що словотвірні моделі характеризуються різноманітністю, неоднорідністю і різним ступенем продуктивності. До того ж, у німецькій мові словотвірні моделі можуть піддаватися кореневим змінам (умлаут, усічення кореневої голосної і т. ін.) [4, с. 17–18].

О. В. Зайченко, узагальнюючи доробки різних учених у цьому напрямку, до найбільш раціональних словотвірних моделей відносить наступні: модель корневих слів (мають неподільні і немотивовані основи, які слугують в якості твірних основ чи напівафіксів і частотних компонентів), модель безафіксного (імпліцитного) словотворення (зміна частин мови: конверсія, морфемно-синтаксичний спосіб словотворення), префіксальну модель (словотворча морфема з'являється попереду твірної основи; модель поширена серед іменників, дієслів і прикметників), суфіксальну модель (словотворча морфема з'являється після твірної основи, поширена серед усіх частин мови), префіксально-суфіксальну модель, модель основ з напівпрефіксами, модель основ з напівсуфіксами, модель означального словоскладання (сполучення двох компонентів, які можуть мати різну словотвірну структуру, але членування складного слова завжди бінарне) [4, с. 18].

Стисло розглянемо детальніше ті словотвірні моделі, що є найбільш продуктивними у сучасній німецькій мові.

Префіксальна модель словотворення характеризується наявністю словотвірної морфеми, яка додається до основи на початку. У німецькій мові така модель виявляється в іменниках (*der Urmensch* – *первісна людина*), дієсловах (*beantworten* – *відповідати*) і прикметниках: (*urkomisch* – *дуже смішний*). З погляду семантики, слову у такому разі привласнюється та чи інша категоріальна ознака (вираження заперечення, посилення значення тощо). Однак, префікси не можуть змінювати чи уточнювати клас слова [5, с. 127]. Необхідно зазначити, що у німецькій мові існують чітко визначені іменні та дієслівні префікси, при чому обидва типи

є надзвичайно продуктивними, не зважаючи на своє невелике число. Усе завдяки тому, що багато з них є багатозначними і здатні виражати різні категоріальні ознаки.

На відміну від попередньої, для суфіксальної словотвірної моделі характерним є додавання словотвірної морфеми до основи вкінці. Ця модель словотворення простежується в усіх частинах мови. Варто вказати, що суфікси, як і префікси, не можуть самостійно слугувати основою слова, а лише додаватися до вже існуючої. Обидва типи афіксів мають абстрактні значення і здебільшого є односкладовими. Суфікс у процесі словотворення надає слову ширшої семантичної категоріальності (категоріально оформлює словникову одиницю у певний клас слів) [5, с. 127]. Так само, як і префікси, німецькі суфікси часто багатозначні і можуть виражати декілька семантичних категорій і на додаток до цього можуть перетворювати одну частину мови на іншу, наприклад: *frei* (*вільний*) – *die Freiheit* (*свобода*).

Щодо моделі корневих слів, такі одиниці характеризуються двома основними рисами: нерозкладністю основ на морфеми і немотивованістю. Власне німецькі кореневі слова здебільшого мають один чи два склади, однак кореневі слова, запозичені з інших мов частіше мають два і більше складів. Запозичення іншомовних лексем у цьому разі сприятливо впливає на поповнення німецького вокабуляру корневих слів, адже власне німецький склад корневих слів є малозмінним. Основи таких слів слугують необхідним матеріалом для словотворення, поповнюючи фонд засобів словотворення.

При безафіксному (імпліцитному) словотворенні (імпліцитна деривація) йдеться про перехід лексичної одиниці з однієї частини мови в іншу. Через відсутність словотвірного афікса у такому разі буває складно відрізнити оригінальну основу від тієї, що виникла як результат процесу словотворення. Намагання розглянути цей процес з точки зору семантики (визначити так званий «напрямок» мотивованості) не завжди є результативними. Через це таку модель словотворення іноді пропонують розглядати з точки зору функціонування однієї і тієї ж основи в умовах різної дистрибуції.

Досить популярним способом словотвору в німецькій мові є словоскладання. Німецька мова вирізняється своєю схильністю до економії, що пояснює присутність значного числа композитів (складних слів). Ці слова утворюються надзвичайно швидко, а іноді навіть мимовільно. Вважається, що у німецькій мові кожен іменник

має словотворчий потенціал і здатен утворювати нове складне слово у сполученні з будь-яким іншим іменником. При цьому, кількість потенційних новоутворень залежить від числа значень цього іменника [2].

На сучасному етапі розвитку німецької мови продуктивність словоскладання постійно зростає. Тут варто зазначити, що слова, утворені таким способом можуть мати різну міру переосмислення, аж до повного стирання мотивованості.

Процес словоскладання передбачає утворення нового слова через поєднання двох чи більше кореневих основ з використанням сполучувального елемента або без нього, наприклад: *die Tisch (стіл) + der Tennis (теніс) = der Tischtennis (настільний теніс)*. При чому, у такому способі словотворення участь також беруть і службові частини мови, наприклад: *mit + der Arbeit = der Mitarbeiter*.

Словоскладання в німецькій мові поділяють за різними критеріями:

1) за походженням і структурою (структурно-генетична класифікація);

2) за семантичними і синтаксичними відношеннями між складниками утворених одиниць (семантично-синтаксична класифікація);

3) за приналежністю складного слова до певної частини мови [9, с. 287].

С. В. Король [3] слушно зауважує, що велика кількість складних слів у німецькій мові пояс-

нюється ще й спрощенням граматичних структур, оскільки у такому разі немає необхідності узгоджувати граматичні категорії (число, відмінки тощо) у словосполученні. До того ж, складні слова можуть замінити не лише словосполучення, а й цілі речення [3, с. 125].

Висновки. Таким чином, збагачення мови лексичним матеріалом є історичним процесом. Важливість цього процесу полягає у тому, аби мова задовольняла потреби суспільства у збагаченні інтелектуальною і культурною спадщиною на усіх етапах його розвитку. Саме словотворення здатне задовольнити таку потребу, адже поява нових слів завжди безпосередньо супроводжує важливі етапи розвитку людства, значимі події, відображає ставлення людей до того чи іншого явища, а лексичний склад мови, своєю чергою, вміщує культурний контекст життя народу.

Дослідження поширених тенденцій словотворення у сучасній німецькій мові дозволило виявити різницю між засобами, видами і моделями словотворення, схарактеризувати їх і розглянути основні продуктивні словотвірні моделі на сучасному етапі розвитку німецької мови.

Перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку вбачаємо у детальнішому вивченні окремих моделей словотворення у німецькій мові та дослідженні їхнього безпосереднього впливу на формування лексичного складу німецької мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кульчицький В. І., Ткачук Я. Д. Принципи словотворення у шведській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2022. № 56. С. 80–85.
2. Назаренко І. Словоскладання як один із найпоширеніших способів словотвору німецької мови. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2016. № 146. С. 505–509. URL: <http://eprints.mdu.edu.ua/id/eprint/4808/1/%D0%9D%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%86.%D0%92.%20-%20%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%A2%D0%AF.pdf> (дата звернення: 24.03.2023).
3. Король С. В. Складні іменники в німецькій мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Філологія»*. 2020. Вип. 10 (78). С. 124–127.
4. Зайченко О. В. Словотвірні моделі суфіксальних прикметників на позначення якості (на матеріалі прикметників сучасної німецької мови). *Вісник НТУУ «КПІ»*. Серія: Філологія. Педагогіка. 2013. Вип. 1. С. 16–24.
5. Паничок Т. Я. Афіксація як типологічно характерний спосіб словотворення в німецькій мові. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. 2012. Вип. 7. С. 126–132.
6. Кульчицький В. І. Проблеми теорії словотворення німецької мови. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2009. № 17. С. 136–142.
7. Москалець Ю. В. Особливості функціонування іншомовних афіксів у системі словотвору сучасної німецької мови. *Філологія і лінгвістика в сучасному суспільстві*. С. 96–99. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/fil/11oct2016/34.pdf> (дата звернення: 24.03.2023).
8. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. 368 с.
9. Гаврилова І. Лексико-граматичні особливості словотворення в сучасній німецькій мові. *Актуальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство*. 2020. Вип. 31. Т. 1. С. 285–289.